

PSYCHOLOGY

Особливості ціннісних орієнтацій підлітків і юнаків

Н. М Харченко

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, Одеса, Україна

Paper received 01.05.20; Accepted for publication 20.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-228VIII92-13>

Анотація. У статті зазначено, що ціннісні орієнтації є внутрішнім компонентом свідомості та самосвідомості людини, вони виконують складні і різнобічні регулятивні функції стосовно особистості і суспільства загалом. Констатовано, що найважливішим типом цінностей для підлітків є самостійність, далі йдуть безпека, універсалізм і доброта та конформність. Останні позиції займають традиції і влада. Підлітки прагнуть автономності, незалежності; бажають зменшити невизначеність, їм мало важливі культурні і сімейні традиції та домінування над іншими. Показано додатковість ціннісних орієнтацій у підлітків: більшість цінностей знаходяться в різних площинах моделі взаємозв'язків десяти типів цінностей Шварца, але розташовані поруч. Встановлено конфліктність цінностей у підлітків внаслідок протилежного напрямку цінностей самостійність – безпека. Продемонстровано, що юнаки прагнуть автономності і незалежності, бажають власного успіху і їм мало важливі повнота життєвих відчуттів, домінування над іншими та культурні і сімейні традиції. Зафіксовано, що конфліктність між цінностями у юнаків виражена більше: найважливіші цінності знаходяться на різних осях моделі Шварца на відкритості до змін (самостійність) і самозвеличенні (досягнення). Цінність безпека знаходиться в протилежній площині самостійності і універсалізму. Цінності доброзичливості і конформізму є додатковими. Цінність «стимуляція», що є додатковою до самостійності займає в ієрархії майже останній ранг. Зазначено, що юнаки використовують суперечливі критерії для вибору та обґрунтування своїх дій.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, підлітки, юнаки, методика Ш. Шварца.

Вступ. Ціннісні орієнтації є внутрішнім компонентом свідомості та самосвідомості людини, вони виконують складні і різнобічні регулятивні функції стосовно до особистості і суспільства загалом. В. Франкл писав, що людина вільна бути відповідальною за реалізацію смислу свого життя, логосу свого буття. Щоб стати зрілою особистістю треба у процесі соціалізації інтеріоризувати систему суспільних цінностей, що буде відбивати власний світогляд соціального життя певного суспільства і визначати поведінку. Підлітки і юнаки є майбутнім країни. Оскільки кожне нове покоління засвоює цінності попереднього крізь призму власного сприйняття, додаючи власні цінності, то тема нашого дослідження є актуальною.

Короткий огляд публікацій. Аналіз наукових джерел підтверджує наявність у психологічній літературі розмаїття підходів щодо визначення понять “цінність”, “ціннісні орієнтації, що конкретизують їх сутність. Так, система ціннісних орієнтацій, за М.Рокичем, визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої. Цінності є категорію значущості для Г.Олпорта. Особливістю цінностей, за О.М.Леонтьєвим, є їх нанизанність на «стержень провідного сенсоутворювального мотиву». З.Карпенко називає ціннісні орієнтації диспозиціями високого рівня узагальнення, що виражають спрямованість особистості на ту чи іншу життєву цінність і спонукають до усвідомленого вибору цілей і засобів діяльності[3]. Т. Титаренко, розглядає цінності крізь призму життєвого світу особистості. Характеризуючи тип особистості як такий, що передбачає наявність певного ціннісного простору, простору смислів, і визначає зміст особистісної гармонізації чи дисгармонії, вчена називає особистісні цінності тією конституюючою ознакою, відповідно до якої будується життєвий світ [6].

Цінності є відносними, а не абсолютними. Процес

зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов'язаний із змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства. Б. Г. Ананьєв зазначав, що «формування особистості шляхом інтеріоризації (присвоєння продуктів суспільного досвіду і культури в процесі виховання і навчання) є, разом з тим, засвоєнням певних позицій, ролей і функцій, сукупність яких характеризує її соціальну структуру. Усі сфери мотивації і цінностей детерміновані саме цим суспільним становленням особистості» [1].

Інтеріоризація цінностей є внутріособистісним процесом, що відбувається через засвоєння соціальних нормативів як у вербальному, так і в поведінковому плані. Інтеріоризація цінностей є усвідомлений процес, який припускає наявність у людини здатності виділити з безлічі явищ ті, які представляють для нього особисте значення (задовольняють його потреби і інтереси), а потім перетворити їх на внутрішню структуру залежно від умов життєдіяльності, ближніх і далеких життєвих цілей і особистих можливостей їх реалізації.

Система ціннісних орієнтацій має різну структуру. В основу теорії "універсальних типів цінностей" S Schwartz. і W. Bilsky була покладена гіпотеза про наявність у людей будь-якої культури "універсальної структури цінностей"[10]. За S Schwartz цінності - це бажані, цілі, що розрізняються по важливості і які слугують провідними принципами в житті людей. Цінності мають два джерела: базові потреби людини і соціальний досвід. Перші розглядаються вченими як когнітивні репрезентації трьох універсальних груп потреб: біологічних (вітальних) потреб; взаємодії, необхідної для міжособистісної координації і громадських запитів для задоволення групового благополуччя і виживання. Шварц називає окремі виведені ним цінності також латентними мотиваційними типами, підкреслюючи тим самим їх непрямий зв'язок з поведінкою - "цінності зумовлюють дії настільки, наскільки вони актуальні у

даному контексті (тобто висока ймовірність їх активізації) і наскільки важливі для суб'єкта, що діє"[10]. На підставі аналізу цінностей різних культур, а також релігійних і філософських праць вчений виокремив універсальні цінності, згрупував їх та визначив десять типів цінностей, згідно з відповідними мотиваційними цілями, що відображені у відомій моделі взаємозв'язків десяти типів цінностей за S Schwartz (рис.1).

Рис. 1. Модель взаємозв'язків десяти типів цінностей за S Schwartz (рос.мовою)

Мета статті теоретико - емпіричним шляхом встановити особливості ціннісних орієнтацій, як провідних принципів життя у підлітків і юнаків.

Матеріали і методи дослідження: З метою вирішення поставленої мети ми використовували: теоретичні методи (проблемно-логічний метод, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація), методи психологічної діагностики та методи математичної обробки даних (описова статистика). Метод психологічної діагностики містив: методику Ш.Шварца. В дослідженні прийняло участь 72 підлітки і 86 юнака.

Результати і обговорення. Аналіз ієрархії цінностей як провідного принципу життя, що робить найбільший вплив на особистість відображено у таблиці 1

Таблиця 1. Рейтинг цінностей у групах «Підлітки» та «Юнаки»

Місце	Типи цінностей	Ранг підлітків	Ранг у юнаків
1	Конформність	4, 5	6
2	Традиції	9	10
3	Доброзичливість	4, 5	7
4	Універсалізм	2, 3	4
5	Самостійність	1	1, 2
6	Стимуляція	7, 8	8
7	Гедонізм	7, 8	5
8	Досягнення	6	1, 2
9	Влада	10	9
10	Безпека	2, 3	3

Аналіз отриманих результатів демонструє, що найважливім типом цінностей для підлітків є самостійність. Тобто для них важливо самостійність розвитку власних ідей та здібностей і вибору способів дії, вони прагнуть автономії і незалежності, що є завданням розвитку в підлітковому віці. Далі йдуть безпека (2,3),

універсалізм (2,3) і доброзичливість (4, 5) та конформність(4, 5). Мотиваційною метою яких відповідно є: зниження невизначеності, безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємовідносин; розуміння, терпимість і захист благополуччя усіх людей і природи; охорона і підвищення благополуччя близьких людей; стримування негативних схильностей, що мають соціальні наслідки. Такий високий рейтинг цінності безпека обумовлений фрустрацією базової потреби, а пошук безпеки набуває форми мотиваційної цілі у досліджуваних. За даними Ш. Шварца, доброзичливість посідає перше місце у багатьох культурах світу, але в нашому дослідженні добродійність, спрямованість на благополуччя близьких людей, займає лише 4 та 5 сходинки в ієрархії. Це кореспондує з висловлюванням Т.Титаренко «...розвиток ціннісної сфери українців дещо відмінний від ціннісної сфери людей у західних країнах: "сучасна Україна поки що йде шляхом не постмодернізації, а модернізації, що передбачає збільшення економічних і політичних можливостей суспільства, рух від бідності до багатства. Саме тому навколо нас домінує досить цинічна і відверта мотивація досягнення, і до постматеріалістичних цінностей у масовій свідомості ще далеко»[7]. Мотиваційною метою цінності Гедонізм (7,8) є задоволення, чуттєва насолода, насолода життям. Цей мотиваційний тип введений з необхідності задоволення біологічних потреб і відповідає цінностям суспільства на сучасному етапі, що було відмічено М.Хербстом: «все більше люди потерпають від індивідуалістичних цінностей – "цінності гедонізму приходять на зміну просоціальним цінностям» [9]. Останні позиції займають традиції (9) і влада (10). Мотиваційна мета типу цінності «Традиції» пов'язана з важливістю підтримки та збереження культурних, сімейних або релігійних традицій людини. Визначальною мотиваційною метою типу цінності «Влада» є досягнення або збереження домінуючої позиції у рамках цілої соціальної системи. В цій частині наші дані кореспондують з результатами І.І.Семків[5].

Таким чином, підлітки прагнуть автономності і незалежності, вирішуючи головне завдання підліткового віку, бажають зменшити невизначеність і їм в меншому ступені важливі культурні і сімейні традиції та домінування над іншими.

Аналіз отриманих результатів у юнаків демонструє, що найважливіми типами цінностей є самостійність і досягнення. Тобто для них важливо з одного боку самостійність мислення і вибору способів дії, що є похідною від організаційної потреби в самоконтролі і самоврядуванні, а також від інтеракційних потреб в автономності і незалежності. А з іншого боку - для юнаків не менш важливими є особистий успіх через прояв компетентності відповідно до соціальних стандартів. Тобто прагнення юнаків займають орієнтації, пов'язані з самоствердженням. Вони бажають будувати професійну кар'єру, досягати успіху в навчанні, науці, бізнесі, проявляючи компетентність та професіоналізм у відповідності із соціальними стандартами, отримувати нові враження і задоволення. Далі йдуть безпека(3), універсалізм (4) і гедонізм(5). Мотиваційною метою яких відповідно є: безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємовідносин;

розуміння, терпимість, захист благополуччя усіх людей і природи; задоволення, насолода життям. Імовірно, що орієнтація на Безпеку виникає в юнаків, так як і у підлітків, через недостатнє матеріальне благополуччя, невпевненість у майбутньому, відсутність справедливого розподілу матеріальних благ між членами суспільства тощо. Це частково кореспондує з дослідженням 2004–2011 років С. В.Святненко, О. Г.Виноградова[4], які зазначили, що найбільш пріоритетними для молоді України є ціннісні орієнтації на Безпеку і Доброзичливість, Самостійність і Досягнення. Треба зазначити, що юнаки у 2019 році перші місця віддають Самостійності і Досягненням.

Останні позиції займають стимуляція(8), влада(9) і традиція(10). Мотиваційною метою типу цінностей «Стимуляція» є підтримка оптимального рівня активності. Визначальна мотиваційна мета типу цінностей «Влада» полягає в досягненні соціального статусу або престижу, контролю або домінування над людьми і засобами. Визначальна мотиваційна мета типу цінностей «Традиція» є повага, прийняття звичаїв і ідей, які існують в культурі. Рейтинг за типами цінностей на рівні нормативних ідеалів та рейтинг, що ми отримали в дослідженні статистично не відрізняються. Це частково кореспондує з дослідженням 2004–2011 років С. В.Святненко, О. Г.Виноградова, які продемонстрували, що найменш важливими виступають такі ціннісні пріоритети, як Традиції, Стимуляція та Конформізм.

Так, юнаки прагнуть автономності і незалежності, бажають власного успіху і їм в меншому ступеню важливі повнота життєвих відчуттів, домінування над іншими та культурні і сімейні традиції.

В моделі Ш.Шварца цінності розташовані по колу(рис.1.), що відображує континуум пов'язаних мотивів. Встановлено, що у підлітків має

місце додатковість між цінностями: цінності рангів 2,3,4,5 та 6, 7, 8 знаходяться в різних площинах, але розташовані поруч. Деяка конфліктність цінностей відзначається внаслідок протилежного напрямку цінностей Самостійність (1) і Безпека(2,3). Найважливішою цінністю є самостійність, а цінностями, що мають найменше значення Традиції і Влада. У юнаків має місце деяка конфліктність між цінностями за теоретичною моделлю стосунків між десятьма мотиваційними типами цінностей (за Ш. Шварцом). Найважливіші цінності знаходяться на різних осях вимірювання: на відкритості змінам (Самостійність) і самопідвищенні (Досягнення). Цінність безпека знаходиться в протилежній площині самостійності і універсалізму. Цінності доброти і конформізму є додатковими. Цінність «стимуляція», що є додатковою до самостійності займає в ієрархії лише 8 ранг. Оскільки цінності є критеріями, що використовуються людьми для вибору обґрунтування своїх дій, то виходячи з отриманих результатів юнаки використовують суперечливі критерії.

Порівняння ієрархії цінностей у двох групах продемонструвало, що статистичних розбіжностей не встановлено. Але якісний аналіз дозволяє стверджувати, що між групами підлітків і юнаків є загальне: цінності типу "Влада" і "Традиції" знаходяться на останніх позиціях в двох групах. Цінності типу "Самостійність" і "Безпека" розташовані на перших позиціях, але у юнаків до особливо важливих додається цінності типу "Досягнення". У підлітків цінності більшою мірою являються додатковими, при наявності тільки одної конфліктної пари: самостійність – безпека. У юнаків наявні чотири конфліктні пари: самостійність - безпека, самостійність - досягнення, досягнення – універсалізм та досягнення - доброзичливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания.— Л.: Изд-во ЛГУ, 1969.— 339 с
2. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. – Санкт-Петербург: Речь, 2004.
3. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2009. – 512 с
4. Святненко С. В., Виноградов О. Г. Ціннісні орієнтації української молоді: порівняльний аналіз – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2803/Sviatnenko_tsinnisni_orientatsii_ukrainskoi_molodi.pdf?sequence=1
5. Семків І.І. Індивідуальні цінності як психологічні механізми формування соціального капіталу – Режим доступу: <http://mystukr.mari.kiev.ua/index.php/2227-6246/article/viewFile/161783/160779>
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
7. Титаренко Т. М. Домагання особистості у контексті ефективного життєздійснення / Т.М.Титаренко // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – Київ. – 2008 – Вип. 20 – С.3–13.
8. Франкл В. Динаміка та цінності [Електронний ресурс] / Віктор Франкл. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/vision/vis002.html>
9. Herbst J. Oblicza spoleczestwa obywatelskiego / J. Herbst. – Warszawa: Fundacja rozwoju spoleczestwa obywatelskiego, 2005. – 179с.
10. Schwartz S. H. Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis / S. H. Schwartz, K. Boehnke // Journal of Research in Personality. – 2004. – Vol. 38. – P. 230–255

REFERENCES

1. Ananiev B. N. Chelovek kak predmet poznaniya.— L.: Yzd-vo LHU, 1969.— 339 s
2. Karandashev V. N. Metodyka Shvartsa dlia yzucheniya tsennostei lychnosti: kontseptsyia y metodycheskoe rukovodstvo. – Sankt-Peterburh: Rech, 2004.
3. Karpenko Z.S. Akxiolohichna psykhologhiia osobystosti / Z.S. Karl penko. – IvanoFrankivsk: Lileia – NV, 2009. – 512 s
4. Sviatnenko S. V., Vynohradov O. H. Tsinnisni oriientatsii ukrainskoi molodi: porivnialnyi analiz http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2803/Sviatnenko_tsinnisni_orientatsii_ukrainskoi_molodi.pdf?sequence=1
5. Semkiv I.I. Indyvidualni tsinnosti yak psykhologhichni mekhanizmy formuvannia sotsialnoho kapitalu – Rezhym dostupu: <http://mystukr.mari.kiev.ua/index.php/2227-6246/article/viewFile/161783/160779>
6. Tytarenko T. M. Zhyttieviy svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti / Tetiana Mykhaillivna Tytarenko. – K.: Lybid, 2003. – 376 s.
7. Tytarenko T. M. Domahannia osobystosti u konteksti

efektyvnoho zhyttiezdiisnennia / T.M.Tytarenko // Naukovi studii z sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – Kyiv. – 2008 – Vyp. 20 – S.3–13.6.

8. Frankl V. Dynamika ta tsinnosti [Elektronnyi resurs] / Viktor Frankl. – Rezhym dostupu: <http://www.management.com.ua/vision/vis002.html>

The particularities of value orientations of teenagers and young people

N. Kharchenko

Abstract. The article states that value orientations are an intrinsic component of human consciousness and self-consciousness, and they perform complex and diverse regulatory functions in reference to the individual and society as a whole. It has been stated that independence is the most important type of value for adolescents, followed by safety, universalism and kindness and conformity. The last positions are occupied by traditions and power. The adolescents desire autonomy, independence; they want to reduce uncertainty, they do not care about cultural and family traditions and dominance over others. The additionality of value orientations among adolescents is shown: most values are in different planes but are located close by each other. Conflict of values among adolescents is established due to the opposite direction of values independence - security. It has been demonstrated that young people strive for autonomy and independence, desire their own success and do not care about the fullness of life experiences, domination over others and cultural and family traditions. It is stated that the conflict between values is more expressed among the young people: the most important values are on the different axes: openness to change (autonomy) and self-affirmation (achievement). The value of security lies in the opposite plane of independence and universalism. The values of kindness and conformism are additional. The value of "stimulation", which is additional to independence, occupies almost the last rank in the hierarchy. It is stated that young people use contradictory criteria to choose and justify their actions.

Keywords: *value orientations, teenagers, young people, Theory of Basic Personal Values.*